

**ІСТОРИКО-ЕСТЕТИЧНА МЕДІЄВІСТИКА:
ВІЗАНТОЛОГІЧНИЙ ВЕКТОР**

Анотація. *Аналізуючи специфіку розвитку сучасної історико-естетичної візантології як невід'ємної складової частини історико-естетичної медієвістики, автор статті вказує на важливість подальшого вивчення дослідниками візантійського теологічного дискурсу, зокрема, з метою виділення в ньому естетичних вимірів. Врахування глибоко релігійного характеру всієї культури Візантії в цілому уможливорює визнання теолого-естетичного досвіду видатних візантійських мислителів-аскетів першочерговим предметом історико-естетичної візантології. Незважаючи на наявність значної кількості студій, присвячених релігійно-естетичній традиції Візантії, її осмислення залишається актуальним і в наш час. Передусім, це стосується естетики аскетизму, що зіграла велику роль у розвитку теолого-естетичної думки всього християнського Сходу і, зокрема, Русі-України.*

Ключові слова: *історико-естетична медієвістика, історико-естетична візантологія, візантійська естетика, теоестетика, естетика аскетизму.*

Аннотация. *Анализируя специфику развития современной историко-эстетической византологии как неотъемлемой составляющей историко-эстетической медиевистики, автор статьи указывает на важность дальнейшего изучения исследователями византийского теологического дискурса, в частности, с целью выделения в нём эстетических измерений. Принятие во внимание глубоко религиозного характера всей культуры Византии в целом делает возможным признание теолого-эстетического опыта выдающихся византийских мыслителей-аскетов первоочередным предметом историко-эстетической византологии. Несмотря на наличие значительного количества студий, посвящённых религиозно-эстетической традиции*

Византии, её исследование остаётся актуальным и в наше время. Прежде всего, это касается эстетики аскетизма, которая сыграла большую роль в развитии теолого-эстетической мысли всего христианского Востока и, в частности, Руси-Украины.

Ключевые слова: *историко-эстетическая медиевистика, историко-эстетическая византология, византийская эстетика, теоэстетика, эстетика аскетизма.*

Tsarenok A. The Byzantological Aspect of the Historical and Aesthetical Medievistics.

Abstract. Introduction. *The further study of history of the aesthetical traditions represents one of the most important tasks of the modern philosophical and aesthetical discourse. It goes without saying that the adequate understanding of the aesthetical doctrines of the medieval Europe as well as of the Rus'-Ukraina in particular is impossible without taking into consideration the specific features of the Byzantine aesthetics. This evident fact proves the actuality of exploration of the aesthetical tradition of Byzantium – the state, which existed in the IV-XVth centuries.*

Purpose. *The aim of this article is to make a review of the aesthetical, ethical, historical, historical and philosophical, culturological and theological studies on the Byzantine aesthetics, as well as of the definite principles of exploration of the corresponding philosophical tradition.*

Methods. *Using the scientific methods of generalization and systematization, the author tries to draw attention to the necessity of the thorough hermeneutical analysis of the Byzantine culture as the reliable method of the modern historical and aesthetical byzantology.*

Results. *As an inseparable part of the modern historical and aesthetical medievistics the historical and aesthetical byzantology must point out the aesthetical dimension of the Byzantine culture with taking into consideration its implicit character. The medieval aesthetical thought exists in very strong and quite natural connection*

with the sphere of religious ideas. Moreover, the cultural traditions of Byzantium have especially strong religious character.

Originality. *According to A. Tsarenok's opinion, the scientists, who study the Byzantine aesthetics, first of all should pay attention to the peculiarities of the Orthodox theological discourse and analyse the works by such Byzantine preachers and ascetics as sts. Antony the Great, Afanasiy the Great, Vasiliy the Great, Grigoriy the Theologian, Grigoriy, the bishop of Niss, Ioan Chrysostom, Ioan Lestvicnik, Ioan Damaskin, Grigoriy Palama and others.*

Conclusion. *Making review of the numerous studies on the Byzantine aesthetics, A. Tsarenok states that some important aspects of the corresponding problem are not explored enough. Among them we find the problem of the Byzantine aesthetics of the asceticism, which influences the asthetical traditions of the whole Christian East.*

Key words: *the historical and aesthetical medievistics, the historical and aesthetical byzantology, the Byzantine aesthetics, the theoaesthetics, the aesthetics of the asceticism.*

Постановка проблеми. Всебічне дослідження філософсько-естетичних традицій, що стверджуються на європейських і, в тому числі, на вітчизняних теренах за доби Середньовіччя, з необхідністю передбачає належний розгляд характерних рис естетичної думки Візантії. Осмислення проблем краси та художньої творчості, до якого, вдаються численні діячі візантійської культури, стало суттєвим чинником розвитку естетичних концепцій за межами самої Візантії: її досить потужний культурний вплив на народи Південної, Східної, Центральної і Західної Європи [див. : 1, с. 37], безумовно, мав свій напрочуд яскраво виражений естетичний аспект. Так, як відомо, саме у візантійській духовній скарбниці черпали естетичні принципи південні та східні слов'яни [2, с. 6]; відчутний вплив справила естетична думка Візантії й на західноєвропейську традицію розуміння прекрасного й художньо-виразного.

Аналіз досліджень і публікацій. Розвиток вітчизняної та зарубіжної візантології традиційно супроводжувався посиленою увагою дослідників до

візантійської культури, а отже, й, у той або інший спосіб, до її естетичної складової. Невипадково вихід на рівень аналізу естетичних уявлень мислителів та митців Візантії ми знаходимо на сторінках праць історико-культурологічного та мистецтвознавчого характеру (наукові студії С. Абрамовича, С. Аверінцева, Н. Бейнза, Д. Беквіта, Л. Брег'єра, К. Каварноса, Я. Креховецького, В. Лазарева, О. Каждана, З. Удальцової). Власне візантійські естетичні рефлексії стають предметом осмислення у наукових працях В. Бичкова, В. Зубова, В. Личковаха, Г. Мет'ю, П. Міхеліса, молодой дослідниці Л. Усікової та ін.

Водночас, певні аспекти проблеми естетичної складової культури Візантії й досі залишаються недостатньо дослідженими. Подальше вивчення візантійської естетики вимагає як суттєвого уточнення свого методологічного базису, так і аналізу низки наукових праць, присвячених відповідним питанням.

Метою цієї статті виступає визначення адекватних методологічних принципів сучасної історико-естетичної візантології, а також власне стислий огляд досліджень візантійської естетичної традиції.

Виклад основного матеріалу. Історико-естетичний вимір візантології (так само, як і історико-естетична медієвістика взагалі) характеризується наявністю важливих методологічних принципів, що їх використання допомагає оптимізувати процес наукового дослідження й подолати конкретні теоретичні труднощі. Однією з головних проблем, які зустрічаються на шляху естетика-візантолога, є хрестоматійна для дослідників історії естетичних ідей проблема припустимості визнання власне естетичними тих теорій краси й мистецтва, що розвивалися до XVIII ст., тобто, до періоду ствердження естетики як відносно самостійної галузі філософських знань, ініціатором чого став німецький мислитель О. -Г. Баумгартен (прикладом висловлення сумніву в доцільності такого визнання постають, зокрема, роздуми сучасної української дослідниці І. Бондаревської [3]).

Вирішенню цієї проблеми сприяє усвідомлення самоочевидної обставини, що ствердженню естетики в якості окремої наукової дисципліни передувало надзвичайно довготривалий процес філософських пошуків, предмет яких із

XVIII ст. починає розглядатись як предмет власне естетичної науки. Мислителі епох Давнього світу, Середньовіччя й раннього Модерну досить активно виявляють інтерес до проблематики, яка згодом традиційно ідентифікуватиметься як проблематика естетична. Так, середньовічні (в тому числі, й візантійські) філософи зовсім не були байдужими до питань про сутність краси й потворності, про здатність людини сприймати й розрізняти виразність навколишньої дійсності (пізніше визначену І. Кантом як “здатність судження”) та про художньо-творчу активність, іншими словами, – до класичних питань естетики в сучасному розумінні цього терміну. З цієї точки зору, не випадковими й цілком доречними постають висновки дослідників про, наприклад, “складне поєднання онтології, гносеології й естетики” в такій загальновідомій пам’ятці візантійської літератури як “Ареопагітики” [4, с. 93] або “естетичну насиченість”, притаманну теології схоласта Фоми Аквінського [див. : 5].

На переконання медієвіста А. Гуревича, ведучи мову про Середньовіччя, естетику, так само, як і історичне знання чи економічну думку, навряд чи можна виділити в якості достатньо відокремлених сфер інтелектуальної діяльності: “тобто виділити їх можна, але ця процедура ніколи не проходить безболісно для розуміння як середньовічної культури в цілому, так і даної її галузі” [6, с. 25]. Усвідомлення того, що “... середньовічний світогляд відрізнявся цільністю...” [там само, с. 26], вносить суттєві корективи до, зокрема, методології пошуку й осмислення естетичних рефлексій доби *media aetas*. Для вивчення Середньовіччя “застосування принципу цілісності є особливо необхідним” [там само, с. 27], – недвозначно наголошує А. Гуревич. Відповідно, естетична думка цієї епохи має досліджуватися виключно з урахуванням її особливо сильного й (принаймні, в більшості випадків) непорушного зв’язку з іншими галузями знання про дійсність. Визнання “нон-сепаратності” статусу середньовічних естетичних поглядів уможливорює їх належне студіювання. Зрештою, лише добре розуміння естетиком-медієвістом специфіки усієї системи ідей, стверджених у культурі Середньовіччя, дозволяє адекватно зрозуміти специфіку її естетичної складової і, навпаки, належне розуміння останньої допомагає скласти адекватне уявлення

про всю органічну сукупність поглядів, носіями яких виступають середньовічні мислителі. Така методологічна позиція, по суті, відповідає вимогам дослідження культурних традицій, що їх висуває філософська герменевтика з її прагненням осмислити елемент певної реальності шляхом вивчення власне цієї реальності в її цілісності, а означену цілісність – шляхом всебічного вивчення її конкретного елементу.

В подібному підході, безперечно, має потребу й історико-естетична візантологія: дослідник естетичних традицій Візантії має завжди усвідомлювати їхній щільний зв'язок із, передусім, усіма іншими складовими тієї глибоко релігійної за своїм характером культури, представниками якої є переважна більшість найвидатніших візантійських мислителів. Безумовно, основним чинником розвитку філософсько-естетичних споглядань тут виступає православна релігійно-культурна традиція. За слушним зауваженням визнаного фахівця з проблем естетичної думки Візантії В. Бичкова, по відношенню до православної культури православна естетика постає принципово імпліцитною [див. : 7]: з цієї точки зору, візантійський естетичний дискурс у більшості випадків постає дискурсом релігійно-естетичним – сукупністю рефлексій, цілком узгоджених із наріжними принципами православного віровчення.

Імпліцитне буття естетичних теорій в межах кожної конкретної культури, безперечно, має свою специфіку. Як наголошує сучасний вітчизняний естетик та культуролог В. Личковах, естетичний дискурс узагалі “являє собою мовно-мисленнєву реальність, яка імпліцитно присутня не лише в «естетичних» [маються на увазі естетичні студії в сучасному (“баумгартенівському”) розумінні цього слова – прим. А. Ц.], а й у філософських, психологічних, культурологічних, мистецьких, мистецтвознавчих, літературних, літературознавчих текстах, що звертаються до аналізу чуттєвості й виразних форм у метатеорії мистецтва та його сприйняття” [8, с. 10]. У Візантії, як і в інших країнах середньовічної Європи, естетичний дискурс розвивається, передусім, у теологічних дослідженнях, закономірно постаючи справжньою “богословською естетикою” (термін, що використовується (щоправда, у відчутно звуженому значенні) у

працях грецького теолога архімандрита Джона Пантелеймона Мануссакіса) [див. : 9, с. 21–22] або “теоестетикою” (термін, яким послуговується, зокрема, український науковець Д. Кобилкін [див. : 10, с. 13]).

Невипадково головним джерелом для вивчення візантійської естетичної традиції (в її теоретичному вимірі) є саме духовна спадщина найвидатніших релігійних мислителів – таких богословів, проповідників і аскетів, як свв. Антоній Великий, Афанасій Великий, Василій Великий, Григорій Богослов (Назіанзін), Григорій Нісський, Іоанн Златоуст, Іоанн Лествичник, Іоанн Дамаскін, Симеон Новий Богослов, Григорій Палама та ін. Так чи інакше розвиваючи теоестетичні принципи ранньохристиянської і, безперечно, біблійної традицій, ці мислителі спромоглися справити без перебільшення величезний вплив на естетичні теорії християнського Сходу і навіть, доволі значною мірою, виступити чинником філософсько-естетичних пошуків на християнському Заході.

Теологічний характер естетичного дискурсу Візантії, безумовно, знаходить свій вияв у постійному зверненні мислителів до Біблії як до одного з джерел християнського віровчення. Тлумачення священних текстів (екзегеза) є невід’ємною складовою богословських студій: і взагалі, інтелектуальна культура Середньовіччя в цілому була екзегетичною, – наголошує історик філософських традицій Г. Майоров [див. : 11, с. 9–13]. Вивчення теоестетичних ідей, що стверджуються у Візантії, має здійснюватись із неодмінним урахуванням щирої поваги християнських теологів до Святого Письма й активного використання ними у роздумах про красу, здатність до чуттєвого сприйняття й художню виразність відповідних за своїм очевидним чи прихованим змістом біблійних цитат.

Визначення наріжних методологічних засад дослідження середньовічних і, зокрема, візантійських естетичних традицій доцільно доповнити розглядом розвитку традицій історико-естетичної медієвістики й, відповідно, історико-естетичної візантології.

Дуже тривалий час середньовічна культура не викликала значного інтересу з боку більшості європейських естетиків. Російський науковець В. Шестаков у своїх “Нарисах з історії естетики...” (1979) констатує, що “з усіх періодів розвитку естетичної думки середні віки вивчені, мабуть, найслабше. В оглядах з історії естетики цій епосі приділяється найнезначніша увага” [4, с. 84]. Такий стан речей дослідник небезпідставно пояснює, перш за все, негативним ставленням багатьох мислителів епохи Модерну до Середньовіччя [там само]. Ще в межах ренесансної, тією або іншою мірою, секуляризованої (і нерідко з очевидністю дехристиянізованої) культури, яка зароджується на теренах Західної Європи у XIV–XV ст., стверджується відверта негація до культурних традицій середньовічного світу: тогочасні світські гуманісти могли розглядати Середньовіччя як період “темряви й варварства, що відокремлював їх від їхнього улюбленого античного Риму та античної Греції. Церква в ті варварські часи, як вони вважали, теж була заражена загальною брутальністю та загниванням” [12, с. 11], – зазначає історик Дж. Г. Лінч.

Зневажливе ставлення до середньовічної культури зустрічаємо й у часи зрілого Модерну: так, чимало мислителів-просвітників, осмислюючи культурне життя епохи Середньовіччя, дають йому відверто негативну оцінку.

Подібна тенденція, по суті, досить часто виявлялася й у ставленні секуляризованої суспільної свідомості до середньовічної естетичної думки. Глибоко релігійні за своїм характером естетичні погляди більшості найвідоміших мислителів Середньовіччя не привертали до себе увагу (принаймні, пильну увагу) значної частини науковців.

Відсутність належного інтересу до філософсько-естетичних традицій середньовічної культури протягом кількох століть суттєво уповільнювала розвиток як історико-естетичної медієвістики взагалі, так і історико-естетичної візантології зокрема (звісно, мова на разі йде про прикрі реалії світського філософського дискурсу, адже в межах дискурсу теологічного інтерес до візантійських теорій краси й мистецтва ніколи не згасав). Активне дослідження естетичних теорій Візантії світськими вченими починається лише з другої

половини ХХ ст.: вже згаданий нами В. Шестаков наприкінці 1970-х років розглядає історію візантійської естетики як “нову” й “таку, що активно розвивається,” “галузь історико-естетичного знання” [4, с. 95]. Однак протягом доволі тривалого часу інтенсивність цього розвитку таки виявлялася недостатньою. Невипадково інший російський учений В. Бичков на початку 1990-х рр. указує на те, що серйозно вивченням естетики Візантії “... зайнялися тільки в останні півстоліття і коло дослідників поки не дуже велике” [13, с. 7] (промовистий факт: здійснюючи у “Малій історії візантійської естетики” (1991) огляд наукових студій, присвячених естетичним традиціям Візантії, В. Бичков може назвати лише дві монографії, одна з яких, до речі, є його власним дослідженням, виданим ще 1977 р. Втім, при цьому науковець все ж зауважує, що “... власне естетичної проблематики торкаються у своїх працях багато істориків візантійської культури, філологів, мистецтвознавців, богословів” [там само]).

Сучасний естетик-візантолог може звертатись як до численних першоджерел, що особливо активно перевидаються з кінця ХХ ст., так і до, в цілому, досить значної кількості досліджень різних генерацій своїх попередників – вітчизняних і зарубіжних естетиків, істориків, археологів, етнографів, культурологів, мистецтвознавців (в тому числі й, безперечно, літературознавців), істориків філософських традицій, релігієзнавців та фахівців у галузі теології.

Зокрема, мова йде про наукові студії з історії естетичних традицій Середньовіччя (дослідження М. Баскіна, В. Бичкова, Е. Брюна, В. Татаркевича та ін.), а також праці, автори яких вдаються до безпосереднього осмислення естетичної думки Візантії (як це роблять В. Бичков, А. Грабар, П. Міхеліс і Г. Мет’ю).

Водночас, із огляду на, без перебільшення, потужний вплив естетичної доктрини Візантії на розвиток традиції розуміння прекрасного й художньо-виразного в інших країнах християнського Сходу, важливим для естетика-візантолога постає й звернення до наукового доробку дослідників, які прагнуть осягнути особливості, зокрема, вітчизняних філософсько-естетичних пошуків, а

саме, до історико-естетичних студій І. Іваньо, В. Кускова, Л. Левчук, В. Личковаха, молодих естетиків М. Загорулько, К. Сичової, Л. Усікової та ін.

На увагу дослідників візантійської (й, узагалі, середньовічної) естетики заслуговує й низка праць, на сторінках яких аналізується специфіка естетичного аспекту релігійних культур (наприклад, праць таких українських естетиків і культурологів, як П. Герчанівська, В. Шелюто та Ю. Юхимик).

Належний розвиток історико-естетичної медієвістики, безперечно, неможливо уявити без врахування її представниками особливостей філософських традицій епохи Середньовіччя. З цієї точки зору методологічно доцільним постає звернення естетиків до численних праць історико-філософського характеру, зокрема, до тих студій, увага в яких приділяється середньовічній філософії в цілому (праці Г. Майорова, В. Соколова, Е. Жільсона), традиціям патристики (дослідження С. Єпіфановича, о. Кіпріана (Керна), о. І. Мейєндорфа, М. Сагарди, Ю. Чорноморця та ін.) або, наприклад, актуальному навіть на початку ХХІ ст. питанню про вплив на філософування середньовічних (і, безперечно, візантійських) мислителів вчення репрезентантів неоплатонізму (наукові студії о. Г. Флоровського, Ю. Чорноморця та ін.).

Безпосереднє студіювання візантійського філософсько-естетичного дискурсу доречно здійснювати й на перетині естетики й історії Візантії та її культури. Цьому сприяє використання окремих думок, висловлених на сторінках праць П. Безобразова, Дж. Беквіта, Г. -В. Гасіга, Ч. Діла, О. Каждана, Є. Ліпшиц, Т. Мет'ю, Д. Міллера, А. Рудакова, З. Удальцової і Дж. Хелдона.

Невід'ємною складовою візантійської естетичної доктрини є вчення про мистецтво релігійно-дидактичного (й, передусім, літургійного (богослужбового)) призначення. Відповідно, успішний розвиток історико-естетичного виміру візантології здійснюється й за умови належного аналізу дослідниками наукових студій, увага в яких приділяється проблемі релігійного мистецтва, зокрема, праць таких дослідників, як С. Абрамович, А. Генз і Т. Філтгаут, І. Музичка, П. Павлик, Л. Пушкаш, М. Селівачов, Ф. Троттер.

Певною мірою, методологічно доцільним для естетика-візантолога постає й звернення до досліджень про походження християнського мистецтва й специфіку мистецьких традицій у межах ранньохристиянської культури (студії М. Гафа, Дж. Лоудена, Е. Синдікуса, В. Фольбаха), а також до численних праць про власне візантійське релігійне й світське мистецтво (дослідження таких науковців, як С. Абрамович, Д. Айналов, Л. Брегійєр, Г. Денієл-Ропс, Л. Джованніні, Н. Кондаков, В. Лазарєв, В. Ліхачова, М. Хатзідакіс та ін.).

Виявляючи значний інтерес до візантійської художньої (і, передусім, сакральної-художньої) культури взагалі, історико-естетична візантологія закономірно вдається й до розгляду конкретних мистецтв, що розвивалися в межах культури Візантії, зокрема, до розгляду її літературних традицій. В цьому випадку ефективному дослідженню візантійської естетичної думки, в той або інший спосіб, сприяє звернення естетиків до результатів історико-літературознавчих студій, присвячених розвитку ранньохристиянської літератури та власне літературному життю Візантії, відповідним пам'яткам писемності, поетичним і риторичним традиціям (праці таких дослідників, як, наприклад, С. Абрамович, С. Аверінцев, Г.-Г. Бек, Е. Вележ, О. Говоров, К. Дітеріх, С. Каухчішвілі, Є. Ліпшиц, Т. Попова, Л. Фрейберг, Б. Ярушевич), а також до досліджень вітчизняних літературних традицій доби Середньовіччя (монографії та статті М. Алпатова, А. Барана, І. Єрьоміна, Д. Ліхачова, Г. Прохорова, Т. Черторицької, Д. Чижевського та ін.).

Чимало дослідників, працями яких може послуговуватися сучасний історик естетичних теорій Середньовіччя, прагнуть осмислити традиції музичного (і, передусім, сакральної-музичного) мистецтва (Е. Вележ, О. Карпенко, о. О. Остапов, Л. Терещенко-Кайдан) або виявляють особливий інтерес до традицій культової архітектури (А. Вішневський, Д. Макнамара).

Без перебільшення, вражаюча кількість наукових студій, що їх належне використання сприяє розвитку історико-естетичної медієвістики та її візантологічної складової, присвячена проблемі сакральної образотворчості й, у першу чергу, проблемі іконопису, а також різним традиціям її осмислення. На

разі мова йде про праці, на сторінках яких аналізуються феномен ранньохристиянських священних образів (студії Н. Покровського, П. Бурге, архімандрита Христофора), візантійський і вітчизняний іконопис (дослідження таких учених, як Д. Айналов, А. Грабар, О. Демус, О. Попова, Д. Талбот Райс), а також приділяється увага історії мистецтва ікони, спробі заперечення її духовного значення, до якої вдаються представники руху іконоборства й, зрештою, перемозі над цим рухом, здобутій візантійськими поборниками Ортодоксу (праці В. Бичкова, А. Грабара, о. Г. Флоровського та ін.). Іконописні традиції різних епох стають предметом дослідження й таких науковців, як С. Абрамович, Л. Білоконенко, о. С. Булгаков, о. Григорій (Круг), Л. Ємельянова, С. Каварнос, В. Личковах та О. Пономаревська, Г. Дж. М. Ноуен, Д. Степовик, Л. Успенський, Н. Язикова та Я. Креховецький.

На особливу увагу естетика-візантолог, безумовно, заслуговує й феномен православного богослужіння, до осмислення якого вдаються Г. Далмаїс, о. І. Мейєндорф, о. О. Мень, архієпископ Миколай Кавасіла, о. П. Флоренський, о. О. Шмеман та інші богослови й релігієзнавці. Ствердженню літургічного аспекту історико-естетичних студій значно сприяє, з одного боку, прикметний наголос дослідників (наприклад, В. Кускова й В. Лазарева) на вмінні віруючих християнського Сходу створювати цілісні сакральні-художні ансамблі, в яких архітектура, живопис, скульптура, прикладне мистецтво, музика і богослужіння зливались у єдине ціле, а з іншого, – свідоме визнання храмового дійства, зокрема, масштабним синтезом різних мистецтв (о. П. Флоренський, В. Нікітін), здатним благотворно впливати на естетичні сили людської душі (Г. Шиманський).

Безперечно, звертаючись до окремих наукових студій, сучасний естетик-візантолог має виявляти неабияку розбірливість і критичність, адже висловлені на їхніх сторінках ідеї про конкретні естетичні традиції досить часто можуть бути, тією чи іншою мірою, застарілими й не відповідати дійсному стану речей. Так, чимало з досліджень, які становлять більшу або меншу цінність для історико-естетичного дискурсу сьогодення, містять із очевидністю неадекватні

оцінки й висновки, спричинені певною політико-ідеологічною кон'юктурою (наприклад, автор однієї із праць про християнство, виданої на початку 60-х рр. минулого століття, розглядає негативне ставлення релігійних діячів до церковних вистав у контексті звинувачення Церкви в антидемократичності. Прагнучи довести, що з IV ст. християнська релігія стверджується як система поглядів та інституцій пануючого класу й, відповідно, бореться з останніми залишками демократичних традицій у пізній Римській імперії, цей дослідник зазначає, що “християнство виступало й проти церковних видовищ, під час яких міщани ще наважувалися висловлювати незадоволення продажністю імператорського фаворита чи політикою самого імператора...” [14, с. 78]. На наше переконання, роздуми такого характеру постають принципово невірними, оскільки, зокрема, під цим кутом зору, й боротьба Церкви з іншими в переважній більшості розпусними видовищами часів пізньої Античності також являла собою боротьбу не з аморальністю, а з демократією. Належне пояснення критичного ставлення церковних діячів до видовищної культури стає можливим, передусім, за умови врахування відповідних ідей християнської етики й естетики).

Варто відзначити, що однією з найважливіших проблем історико-естетичної візантології постає проблема православного аскетизму як чинника розвитку естетичних, мистецьких і, взагалі, культурних традицій християнського Сходу. Прикметно, що аскетична традиція, яку не лише теоретично, але й практично стверджують візантійські подвижники благочестя, має свої яскраво виражені естетичні виміри і навіть може розглядатися в якості особливої морально-теологічної естетики та сакрально-художньої творчості або “мистецтва мистецтв”. Незважаючи на те, що візантійська естетика аскетизму вже неодноразово ставала предметом дослідження у сучасних історико-естетичних студіях [див., напр. : 13], певні її аспекти й досі залишаються недостатньо (чи навіть недостатньо вдало) висвітленими. Зокрема, це стосується питання про сфери впливу ідей естетики аскетизму та про доцільність її ототожнення виключно з естетичними традиціями, ствердженими в межах чернечої культури. Залишає бажати кращого й ступінь осмислення здатності

представників візантійської аскетико-естетичної традиції розсудливо йти на певні компроміси в царині культурного життя. Зрештою, на більшу увагу з боку дослідників заслуговують і проблеми подальшої систематизації естетичних ідей подвижників “ромейської держави” та умовного виділення конкретних естетичних вимірів напрочуд цілісного й монолітного за своєю природою візантійського аскетизму, а також проблема подальшого вивчення візантійських джерел філософсько-естетичного дискурсу на теренах Русі-України.

Усвідомлення цієї обставини уможливує висновок про актуальність відповідної проблематики й визначає важливий напрям у розвитку візантологічної складової сучасної історико-естетичної медієвістики.

Висновки. Неодмінною умовою успішного дослідження історії філософсько-естетичних пошуків Середньовіччя виступає врахування надзвичайно сильного зв'язку тогочасних естетичних ідей із ідеями, ствердженими в інших галузях знання про дійсність. Такий різновид історико-естетичної медієвістики як історико-естетична візантологія за свій предмет має, передусім, теолого-естетичний дискурс (“теоестетику”), що пояснюється глибоко релігійним характером усєї культури Візантії в цілому. Важливе джерело для вивчення розповсюджених на теренах середньовічного християнського Сходу теорій, які, з позицій сучасної філософської науки, традиційно характеризуються як естетичні (або, принаймні, протоестетичні) (осмислення проблем краси, художньої творчості та ін.), являє собою обсяжна духовна спадщина візантійських богословів. Водночас, усвідомлення яскраво вираженого екзегетичного характеру інтелектуально-культурних традицій епохи Середньовіччя вказує на необхідність дослідження візантійських релігійно-естетичних концепцій із урахуванням активного ствердження в їхніх межах принципів біблійної естетичної доктрини.

Незважаючи на наявність значної кількості історико-естетичних, історико-філософських, історичних, культурологічних, мистецтвознавчих, релігієзнавчих та теологічних студій, так або інакше присвячених візантійській релігійно-естетичній традиції, всебічне вивчення останньої залишається актуальним і для

сучасної історико-естетичної візантології. Зокрема, важливим завданням для дослідників постає подальше осмислення феномену візантійської естетики аскетизму, що зіграла велику роль у розвитку естетичної думки християнського Сходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Личковах В. А. Греко-слов'янський діалог культур : Статті. Есеї. Акрівірші / Володимир Анатолійович Личковах. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2014. – 112 с.
2. Каждан А. П. Византийская культура (X–XII вв.) / Александр Петрович Каждан. – М. : Наука, 1968. – 232 с.
3. Бондаревська І. А. Парадоксальність естетичного в українській культурі XVII – XVIII століть / І. А. Бондаревська. – К. : ПАРАПАН, 2005. – 308 с.
4. Шестаков В. П. Очерки по истории эстетики. От Сократа до Гегеля / Вячеслав Павлович Шестаков. – М. : Мысль, 1979. – 372 с.
5. Kovach F. H. Ästhetik des Thoma von Aquin / F. H. Kovach. – Berlin, 1961.
6. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
7. Бычков В. В. Эстетический лик бытия (Умозрения Павла Флоренского) / Виктор Васильевич Бычков. – М. : Знание, 1990. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия “Эстетика” ; № 6).
8. Історія української естетичної думки [текст] монографія / за ред. проф. В. А. Личковаха. – Київ : Центр учбової літератури, 2013. – 388с.
9. Джон Пантелеймон Мануссакис, архим. Бог после метафизики. Богословская эстетика / архимандрит Джон Пантелеймон Мануссакис. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. – 416 с.
- 10.Кобилкін Д. С. Естетичний простір метафори релігійної комунікації : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.08 “Естетика” / Дмитро Сергійович Кобилкін . – Луганськ, 2012. – 18 с.

11. Майоров Г. Г. Формирование средневековой философии / Г. Г. Майоров. – М., 1979.
12. Лінч Дж. Г. Середньовічна церква. Коротка історія / Джозеф Г. Лінч ; [пер. з англ. В. Шовкуна]. – К. : Основи, 1994. – 492 с.
13. Бычков В. В. Малая история византийской эстетики / Виктор Васильевич Бычков. – К. : Путь к Истине, 1991. – 407 с.
14. Каждан А. П. Происхождение христианства и его сущность / Александр Петрович Каждан. – М. : Высшая школа, 1962. – 80 с.

REFERENCES

1. Lychkovach, V. (2014). *Dialogue of Greek and Slavic Cultures: Articles. Essays. Poems* [In Ukrainian]. Chernihiv, Lozovyi V. M.
2. Kazhdan, A. (1968). *The Byzantine Culture (10–12th cts)* [In Russian]. Moskva, Nauka.
3. Bondarevs'ka, I. (2005). *The Paradoxicality of Aesthetical in Ukrainian Culture of 17–18th centuries* [In Ukrainian]. Kyiv, PARAPAN.
4. Shestakov, V. (1979) *The Essays on the History of the Aesthetics. From Socracy to Hehel* [In Russian]. Noskva, Mysl'.
5. Kovach, F. (1961). *Āsthetik des Thoma von Aquin* [In German]. Berlin.
6. Gurevich, A. (1984). *The Categories of the Medieval Culture* [In Russian]. Moskva, Iskusstvo.
7. Bychkov, V. (1990). *The Aesthetical Face of the Being (Pavel Florenskiy's Thoughts)* [In Russian]. Moskva, Znanie.
8. Lychkovach, V. (ed). (2013). *The History of the Ukrainian Aesthetical Thought. Collective monograph* [In Ukrainian]. Kyiv, The Centre of the Educational Literature.
9. John Panteleimon Manussakis (Archimandrite) (2014). *God after Methaphysics. The Theological Aesthetics* [In Russian]. Kiev, DUH I LITERA.
10. Kobylkin, D. (2012). *The Aesthetical Space of the Metaphor of the Religious Communication* [In Ukrainian]. Lugansk.

11. Maiorov, G. (1979). *The Medieval Philosophy Formation* [In Russian]. Moskva.
12. Lynch, J. G. (1994). *The Short History of the Medieval Church* [In Ukrainian]. Kyiv, Osnovy.
13. Bychkov, V. (1991). *The Little History of the Byzantine Aesthetics* [In Russian]. Kiev, Put' k Istine.
14. Kazhdan, A. (1962). *The Origin of the Christianity and its Essence*. Moskva, Vysshaya Shkola.